

הירידה כלפי מעלה

החסידות: השתקפותה ביצירת ש"י עגנון

ובהגות של מחבר "אש קודש"

אליעזר שביד

ל

חסידותית מקפת בתולדות הרוח של עם ישראל. אף על פי שלא יכול היה להרשות לעצמו להזכיר הוגים בני זמנו שאינם חסידים, ניכר בו שנעזר במחקרים מדעיים על החסידות ובספרי הגות כגון "מורה נבוכי הזמן" של רנ"ק ומאמריו של הראי"ה קוק. התוצאה היתה פרק מרתק של הגות שעניין בה לא רק מנקודת הראות של המחקר האקדמי בתולדות המחשבה היהודית במאה העשרים, אלא גם להבנה מעמיקה יותר של אתגר המודרנה היהודית לחסידות ואתגר החסידות למודרנה בדור שלפני המלחמה וביתר שאת בדורנו.

חשבתי כי העיון בסוגיה הזאת יתאים למעמד של הענקת הפרס לרעי מכובדי פרופ' אברהם הולץ המקדיש את מחקרו ושאר רוחו בייחוד להארת ההיבט התעודי-ספרותי של יצירת ש"י עגנון והעמדתה כתשקיף של זכרון חי להווייתה הארצית והרוחנית של יהדות פולין לפני שתמה-ספה מן בלהות. היתה לו לש"י עגנון הסתכלות דיאלקטית בהווייתה של יהדות פולין מתקופת ראשית החסידות, כשעת הקרע הגדול והעמוק שנבעה בה מתוכה, ועד לזמנו שלו שבו כבר עמדה על סף חורבנה על-ידי שנתת ישראל של הגויים. לאדמו"ר החסידי, שאפשר לראות בו מייצג של מושאי הסתכלותו הביקורתית-אירונית והטראגית של ש"י עגנון, היתה גם כן הסתכלות ביקורתית דיאלקטית. מאלפת היא ההשוואה בין הדיאלקטיקה של ההסתכלות מתוך הווייתו הכוללת של עם ישראל, אך בהרחק אירוני מהווייתה של החסידות כפגל בעם, לבין הדיאלקטיקה של ההסתכלות שיש בה ביקורת, אך לא אירוניה והרגשת הטראגיות, אך ללא נימת יאוש, בהווייתה של החסידות החושבת את עצמה להתגלמות האמיתית האחת של עם ישראל לדורותיו. דומה ששתי ההסתכלויות הללו לא רק מפרשות זו את זו אלא גם משלימות זו את זו ומאפשרות לנו לראות בצרופן, ובמתח שביניהן, את משמעות שניהן מזווית ההסתכלות המקיפה את שתיהן בזמננו.

אפתח בהצעה תמציתית קצרה מאוד של ההשקפה העולה, לדעתי, מכתבי ש"י עגנון. בידוע שעניינים כגון אלה שנויים בוויכוח פרשני, אך גם אם יהיו בין שומעי כאלה שפרושם שונה מפרושי מכל מקום העניין ידוע להם כל צרכו ואין צורך להאריך בו. ידוע ביותר הוא הסיפור ששמע גרשום שלום, חוקר הקבלה והחסידות, מפי ש"י עגנון, הסופר שסיפר כאמן את סיפורו של החסידות, והביאו בסיום ספרו הנודע על "ראשי הזרמים במיסטיקה היהודית". כאשר באים להסתכל ולהעריך פירוש שניתן לסיפור, שהוא בעצם עיבוד אמנותי מחושב של סיפור שקודם סופר אחרת, כבר אין צורך לספר את הסיפור עצמו. עניינו ההיסטוריוסופי הוא תהליך ירידתה של החסידות

ב הרצאתי יהיה העיון בלקח ההיסטוריוסופי של פרק בהגותו של הוגה דעות חסידי מקורי שהתמודד, בפתיחות ביקורתית מפוכחת ונר-עזת, בהווייתה של החסידות בפולין על ספה של מלחמת העולם השנייה. כוונתי לרבי קלונימוס קלמיש שפירא, האדמו"ר מפיאסעצנא. הגותו נודעה במקצת ברבים לאחר שנתגלה בין הריסות גיטו ווארשא כתב היד של ספרו האחרון "אש קודש" וראה אור בירושלים. היה זה אוסף הדרשות שהאדמו"ר אמר בשבתות ובחגים בבית מדרשו בגיטו ווארשא במשך השנים ת"ש-תש"ב. בשנת תשי"ג ערך אותן בעצמו והוסיף עוד כמה הערות חשובות על האופן שבו נראו לו הדברים באותה שעה. הוא גנז את כתב היד בתקווה שיתגלה ויראה אור בארץ ישראל. כיסופיו לראות בישועה לא נתקיימו. משאלתו שספרו יגיע לעיונם של לומדים יהודים נתקיימה. ספרו הוא מצבת זכרון נדירה ויחידה במינה לשאר רוחה ואמונתה הטראגית של אותה יהדות פולין שש"י עגנון הקדיש להנצחת הווייתה בדורות שקדמו לחורבן כמה מספרי החשובים ביותר.

אולם בדברי הפעם אינני מתכוון לעסוק בספר "אש קודש". הרבי קלונימוס קלמיש שפירא נתגלה כהוגה דעות מקורי ומעמיק כבר בתקופה שבין מלחמות העולם. כבר אז נתבלט כאישיות יוצאת דופן בחוגו החסידי מבחינת תעוזתו ויושרו האינטלקטואלי. בתקופה שנתאפיינה על-ידי מגננה מסתגרת, שבלמה את היצירה הרוחנית וריסנה את תעוזת החידוש המאפיינת את החסידות לא רק בראשיתה, אלא לפעמים גם בהמשכה; בתקופה שבה נטו רוב מנהיגי החסידות להפנות את כל סאת ביקורתם כנגד זרמים אחרים בעם ישראל, ואילו כלפי פנים גוננו על מבצרם הנצור בקידושה של "אמונת חכמים" ובקיבועה של אידיאולוגיה תנועתית מוטה כלפי העבר ומבהילה-מאיימת מפני כל תמורה, לא נרתע הרבי הצעיר מפני ביקורת עצמית, דרישת בדיק בית ותביעה להתחדש על-ידי שינויים מרחיקי-לכת בגישה אל הנוער ובדרכי חינוכו. פעולתו הספרותית התחילה בראשית שנות השלושים. בספר שפרסם הציע גישה חינוכית חדשנית מיושמת בתכנית שלמה, שאותה ביסס על הערכה מחדש של המציאות הרוחנית-דתית בעם ישראל שנתהוותה בדורו ועל הסתכלות היסטוריוסופית-

הרצאתו של פרופ' שביד ניתנה בטקס הענקת פרס פרידמן לפרופ' אברהם הולץ באפריל ש.ז.

ממקוריותה הראשונית-ספונטנית, האנטי-ממסדית במהותה, להתמסדות המרחיקה אותה מעומק הוויית עצמה, במהלך של שלושה דורות: מדורו של המייסד הגדול, שידע את המקום הנחבא ואת מקור האש הנחבאת וגם את התפילה הבוקעת מן המעמקים שאין בפניה מחיצה מפסקת ידע, ועד ליורש שעלה לגדולה מכוח כוחה של הידיעה הראשונה, אבל אין הוא פועל אלא על-ידי התמסדותה, או על ידי התגלמותה בסיפור על מה שהיה. גרשום שלום דרש ופרש את הסיפור כדרך ששמע אותו מפיו של ש"י עגנון, שעל-פי האירונה העצמית שלו כבר לא ידע אפילו כיצד מספרים סיפור שיש בו כוח לחולל ישועות, אבל ידוע ידע לספר יפה יותר ועמוק יותר מקודמו את הסיפור על הסיפור הזה. בעיניו של גרשום שלום היה זה, איפוא, סיפור המבטא את המודעות העצמית של הימצאות התנועה בתהליך הירידה שלה: ככל שהתפשטה והתבססה בחומרות נותרה מן המוקד של החוויה הראשיתית המכוננת, עד שלא נשאר ממנה אלא משהו כעין צידוק עצמי.

כך ראה זאת, כאמור, גרשום שלום ויסוד יש להנחה כי כך ראה זאת גם ש"י עגנון אף על פי שאם נתבונן במה שהסיפור עצמו מגלם בתוכו מעבר להארה האירונית ולפרשנות המדעית, אולי ניווכח שלא-דווקא. כלומר, אולי ניווכח שבפניהם של גיבורי הסיפור, לרבות הגיבור האחרון שנוזק ראשון לספרו, הוא ביטא את מודעות העליה לא רק בכוחה הארצי של התנועה המתפשטת ומתמסדת ועל כן נזקקת לדרך היפה לרבים, אלא גם בכוחה הרוחני כתנועה המייצגת את עם ישראל כולו לפני אביהם שבשמים. הרי הדק בדבר ימצא שעל-פי הסיפור עצמו עדיין הסיפור על המקום ביער, על האש ועל התפילה, פועל אותה פעולה שפעלו המעשים. משמע שהאירוניה העצמית של המספר התוהה האם אמנות הסיפור המשוכללת שלו יכולה לחולל אותו נס של אמונה שהסיפור הלא מתוחכם עדיין הצליח לחולל, ולא כל שכן האירוניה העצמית של החוקר איש המדע התוהה אם עוד יש סיכוי שיהיה למחקרו המדעי כוח ההתקשרות התודעתית למסורת של דורות שיש אולי עדיין בסיפור האמנותי המתוחכם והאירוני, הם המטילים גם על הסיפור עצמו את הכיוון הביקורתי הדיאלקטי המגלם את הירידה במה שנתפס להם ל"יורדים" כעליה.

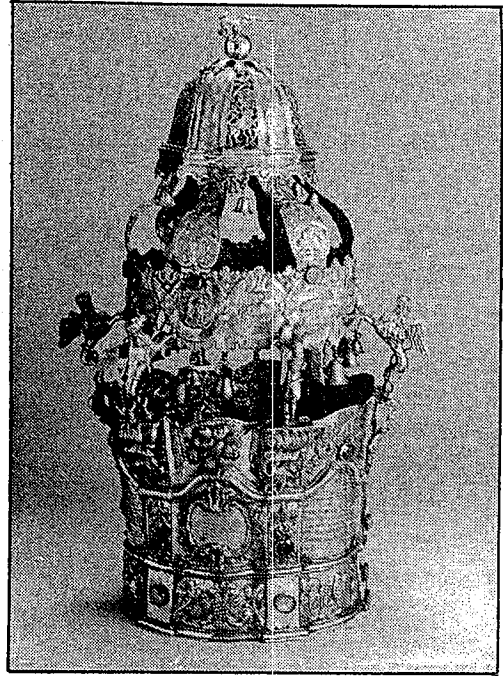
אבל בין כה וכה נראה לי ברור כי הסתכלותו של ש"י עגנון בסיפוריו הנרחבים על החסידות לא רק שהכנינה מצע להסתכלותו של גרשום שלום, אלא היתה אולי מעיקרה ביקורתית יותר, טראגית יותר ובייחוד אירונית. כי האירוניה לא אפיינה בעצם את יחסו של גרשום שלום החוקר אל הקבלה על מכלול זרמיה, לרבות החסידות. אדרבא. הוא ראה אותה ראייה רומנטית שנתגלמה בהגדרתה. תמונת הירידה מדור לדור אמנם מצטיירת בפירוט רב בכמה מסיפוריו של ש"י עגנון, ובגיבוש שיש בו מן הסכימטיות ההיסטורית, בסיפור הנרחב "בקרונין של רכבת". אולם הנותן דעתו לגורם העיקרי שגרם לדעתו של ש"י עגנון את הירידה הזאת ייווכח שלא תלה אותה מעיקרה, כגרשום שלום, בתהליך ההתמסדות של תנועה רוחנית-דתית ספונטנית בראשיתה, אלא בגורם אחר המבעבע בתנועה עצמה מראשיתה. לגבי דידו אב החטאת היה הריב הנורא, השוצף שנאה ומדון, שהתלקח בבית ישראל עם הופעתה של תנועה מפלגת, ריב שבתשתיתו התלקחו יצרים ארציים שלטוניים אבל הוא השתמש – משני הצדדים – בטעמים של קדושה ויראת שמים כדי לחפות על עצמו ולהסתיר אותו

מעניהם של בעלי הריב בעצמם. שוב ושוב חוזר ברבים מסיפוריו של ש"י עגנון, החל מסיפורו "עגונות", המוטיב של החטא הקדמון הזה של האבות האוכלים בוסר, על-ידי הצגת יצרי התנשאות ארציים כמוניעים שביראת-שמים חסודה, שסופה מכהה את שיני הבנים ודוחפת אותם בגלוי אל הארציות החוטאת כדי לחפש בה עצמה את התיקון על מה שנתעוית גם בה בגלל עיוותה של הקדושה.

עד כאן אני מציע את פרשנותי להסתכלותו הדיאלקטית של ש"י עגנון מתוך מידה רבה של בטחון. מכאן ואילך אני מציע השערה הנראית לי סבירה אבל אינני בטוח בה, מפני שהסתכלותו של ש"י עגנון אירונית ומפוכחת היתה גם כאשר רמזה לכיוונים של כפרה והטהרות ומוצא מתוך הקללה המתגלגלת מדור לדור. מכל מקום אם ראה בפעלם של החלוצים השבים לארץ ישראל כדי לתקן בארציותה של הארץ, ומתוך התכוונות לארציות מתוקנת, סיכוי שזו תהיה דרך הכפרה והשבת האחדות לתיקונה כמסד להתחדשותו הרוחנית של העם לעתיד לבוא, הרי מכל מקום אפשר לראות בכך את השלמת התהליך הדיאלקטי, מבחינה מסויימת על-פי דרכה של החסידות, אבל במפגיע מעבר לאפיקה כתנועה נבדלת בעם ישראל: ירידה שהיא צורך כפרה ותיקון ועליה. אולם ברור מכל מקום כי בתוך התגלגלות ההיסטורית של התנועה עצמה לא ראה ש"י עגנון פתח של תקומה. אלא דווקא מעבר לה, דווקא במחיצתם של אלה שמרדו בה.

להלן ניווכח כי הרבי מפיאסעצנא לא היה זר לגמרי למניעים הרגשיים והאינטלקטואליים שפרנסו את חזונו של ש"י עגנון. את מוקד הבעיה ראה אמנם במקום שבו ראה אותה ש"י עגנון: השקיעה המתעמקת והולכת של בית ישראל כולו, ובייחוד של הדור הצעיר, בארציות. לא רק בצרכים ארציים, אלא במניעים נפשיים ארציים, בערכים ארציים ובאידיאלים ארציים. אין הוא מסתכל החוצה, בהווייתן של התנועות החילונית הפועלות סביבו ושופכות דייק סביב מבצרה הנצור של החסידות. אדרבא. הוא מסתכל פנימה וראה את הארציות שלטת בתוך המבצר הנצור וסודקת אותו מפנימיותו. גם אותו דור צעיר לכאורה נשאר בחסידות – כך הוא מאבחן ברגישות רבה – לרוב לא ממניעים של קודש הוא עושה זאת אלא ממניעים של ארציות. קריאת הדרשות של "אש קודש" מפתיעה אותו ביכולת שהיתה בו באדמו"ר לראות מציאות כהווייתת ולא לטייח אותה, אך סגולה זו נתגלתה בו עוד לפני השואה, ללא משוא פנים כלפי פנים, ללא אידיאליזציה. אלא שעם זאת הוא חיפש את הפתרון בתוך הדיאלקטיקה הפנימית של צמיחת התנועה והתפתחותה ולא מחוצה לה.

בדברים אלה אנו באים אל ההצעה החינוכית שבעזרתה ביקש הרבי הצעיר להתמודד עם המשבר. בשנת תרצ"ה הוא הוציא לאור את ספרו הראשון, "חובת התלמידים" שמו, ובראשו מסת מבוא שנקראה "שיח עם המלמדים ואבות הבנים". הדברים נאמרים בעברית מסאית מודרנית בהירה ופשוטה, המעידה בין היתר על סוג הספרות שממנה שאב השראה. המסר היה ענייני ובהיר. מתוך דאגה רבה לעתיד החסידות, שהיה בעיניו עתיד כל יהדות התורה, ביקש להסב את תשומת לב המלמדים וההורים החרדיים לחומרת המצב החינוכי בקהילותיהם. נראה לו שהם נוטים להתעלם מן החומרה מפני שאינם מכירים באחריותם הישירה למצב הזה. הדברים אינם נאמרים על ידו כדברי תוכחה. אין הוא מעלה

כתר תורה מלבוב, גליציה (1773).

מתוך התערוכה הקבועה של המוזיאון היהודי בניו יורק

אשמות וזדונות אבל הוא מצביע על חולשה ועל התעלמות מן העובדה שהרוב הגדול מבני החרדים מתפקד, יוצא לתרבות רעה מגיל צעיר ביותר ומצטרף אל התנועות החילוניות. יתר על כן, גם על נוער שכבר הגיע למסגרות של לימוד ישיבתי מתקדם אין לסמוך שיתמיד באורח החיים הדתי לאחר הנישואין והתחלת הנשיאה בעול הפרנסה. רוב הנוער הדתי – הוא טוען, יוצא לפעילות כלכלית חומרית. הוא משתקע בדאגות הפרנסה, וכיוון שמתענו החינוכי חלול וסדוק אין בכוחו לעמוד בנסיון זמן רב. אחרי שנים אחדות הוא שוקע לגמרי בחולין ומתפקד המחבר אינו מתעלם מקשיים חומריים אובייקטיביים ומהיתרונות החומריים של המסגרות החילוניות, אולם לדעתו האחריות רובצת בעיקר על המלמדים ועל ההורים החרדיים. הרי אי אפשר להתעלם מן העובדה הפשוטה שהרוב המכריע של הנוער המוצא את דרכו למסגרות החילוניות בא מבתים חרדיים. משמע שמחנכיו נכשלו בחינוכו. גם אי אפשר להתעלם מן העובדה שיחס המתפקדים אל החינוך שקיבלו אצל הוריהם ומלמדיהם ביקורתי ביותר. הם יוצאים בטריקת דלת. משמע שהחולשה היא פנימית. מסתבר שההורים והמלמדים אינם משקיעים די בחינוך ובייחוד אינם נותנים דעתם לדרכי החינוך הנאותות. סבורים הם שכדרך שהם נתחנכו ימשיכו לחנך את ילדיהם ויצליחו, ואינם נותנים דעתם למציאות המוכיחה שהחינוך שהוכיח את עצמו בעבר, היום הוא מרחיק, ממאיס ומקומם. אם כן דרישתו של המחבר היתה קודם כל לשים לב ולקבל אחריות ולאחר מכן לחפש את הדרכים הנאותות למצב שנשתנה.

מהי אם כן סיבת התופעה המפליאה שדרכי החינוך המסורתיות נכשלות עכשיו? חלק מן ההסבר נעוץ לדעתו של המחבר בכך שגם ההורים והמלמדים, השקועים ראשם ורובם בדאגות הפרנסה, אינם מגלים אותה מסירות נפש שגילו הוריהם. אולם ההסבר העיקרי נעוץ לדעתו בכך שחל שינוי

איכותי בתכונותיהם ומידותיהם של בני הנעורים. עוד לפני שניים שלושה דורות היה גיל ההגעה לשלב של הכרת בגרות ועמידה על דעת עצמאית גבוה יחסית. עד שנער הגיע לידי הכרת הסמכות לבחון ולבקר את המסר שקיבל ואת מוסרוי כבר הפנים במידה רבה את היסודות, התכנים, הערכים והאורחות, הביקורת לא הוציאה אותו איפוא מן המסגרת הדתית, אלא אדרבא היא דחפה אותו לחפש פתרונים לקשיים ולקושיות שנתעוררו בלבו במסורת. אולם בימינו מגיעים הנערים לשלב של ראיית עצמם כבשלים ובוגרים מבחינה רוחנית ומוסרית בגיל צעיר מאוד, הרבה לפני שהם מתבגרים באמת, כלומר הרבה לפני שהספיקו לקלוט את המטען הנחוץ שעל יסודו יוכלו להתמודד עם בעיותיהם תוך השאיבה מן המקורות התורניים. המחבר אינו נכנס בשלב זה של הדיון לעומק סוגיית הגורמים לשינוי שחל, הוא מסתפק בהצבעה על מה שנראה לו כקביעה מדעית. כל מחנך בעל עין בוחנת יכול לאבחן אותה בנסיונו היום-יומי עם תלמידיו, והמחקר החינוכי חושף אותה גם בעמים. עובדה היא, ראשית, שנערים בני הדור הזה מסרבים לקבל סמכות. הם מתמרדים נגדה. הם נוטים לראות במחנכים – גם בהורים כאשר הם מתאמצים לחנך – את אויביהם שקמו עליהם לדכא את עצמאותם הרוחנית. מעתה כל יסיון להטיל סמכות, ולא כל שכן לכפות אותה – מביא תוצאה הפוכה למה שמצפים ממנה. שנית, נוער בן זמננו מגלה קוצר רוח ואינו מוכן להשקיע מאמצים רוחניים שיטעם את פריים בעתיד. תכנים שהבנתם והפנמתם הוא תהליך למידה ממושך נדחים, וגם אלה המובנים בהקדם נקלטים באופן שטחי ורופס ומחוללים מיד ביקורת שטחית, מתנצחת ולא עניינית. באופן זה אפשר לומר, לדעת המחבר, שהניכור מדברי התורה מתעורר בלב התלמידים בצורה לא מודעת הרבה לפני שהם חושבים עליה ומבטאים אותה בהתנהגותם הגלויה. משום כך מתארע המשבר בבואו במהירות רבה, המפתיעה את ההורים הבלתי מוכנים. בבת אחת הנער בא לידי מאיסה ומסרב ללמוד וההורים המופתעים מאבדים את השליטה.

המחבר הפיק מן התצפית המדעית שלו בהתנהגות בני הנעורים הרבה לקחים מעשיים. לא אפרט אותם שאין הדבר מענייננו. ברור מכל מקום שהמלץ לחדול בהחלט מן הגישה הסמכותית הישנה ולקבל למעשה גישות של החינוך החופשי המודרני. צריך להעניק לנוער הרגשת עצמאות עוד לפני ידרוש אותה לעצמו. צריך לתת לו את ההרגשה שהמורה אינו אלא מסייע לו לגלות את התכנים הנלמדים בעצמו, צריך להגביר את החיזוקים החיוביים ולסלק את השליליים. בייחוד צריך להשתדל שהלמידה תהיה מענגת ותעניק סיפוקים מידיים וישירים. באופן זה יצליח החינוך החרדי להתחרות בהצלחה עם מסגרות החינוך החילוניות. הצעירים יגלו שהם עשויים לקבל את סיפוקיהם בצורה יותר מוצלחת במסגרת שלהם והחוץ לא יפתה אותם עוד. הם אמנם ילמדו שלא לשמה. אבל מתוך שלא לשמה יבואו לבסוף לשמה. המשך הספר, הנקרא כאמור "חובת התלמידים" אך ראוי היה שיקרא על שם ה"זכויות" שביקש להעניק להם, הוא הצעת הפדגוגיה והדידקטיקה המיישמת את העקרונות החדשים בתכנית לימודית שלמה של בית-ספר חרדי-חסידי.

הספר השני שכתב המחבר כדי להמשיך את תכניתו נקרא בשם "חובת האבכים" ועניינו, כמצופה, תכנית הלימוד והחינוך החסידי בשלב הבחורות, הוא השלב המכריע שבו מתגבשת האישיות המבוגרת בייחוד מבחינה רוחנית. בשלב זה

נדרש הפיתוח של השקפת העולם הדתית. הדבר טעון מידה של התבוננות עצמית, וזו מחייבת, כמובן, את המלמדים לא פחות מאשר את תלמידיהם, לפיכך אי אפשר היה לו למחבר להמשיך בלי שיחזור לברר לעומק את השאלה המהותית שעליה פסח במכוון בשלב הקודם: מה גורם להתבגרות המוקדמת של הנוער בזמננו? במה היא נעוצה ומדוע אי אפשר למנוע את ה"קלקול הרוחני" הזה על ידי התמודדות ישירה? כלומר, מדוע מחוייבים ההורים והמלמדים לקבל את החולשה הרוחנית הזאת כנתון שאיננו בר-שינוי?

כדאי לציין בנקודה זו שגם הראייה קוק אבחן תופעה דומה לכאורה במאמרו הראשונים שפרסם ב"הפלט" לפני עלייתו לארץ ישראל. גם הוא העמיד על כך שהסגולות הרוחניות והמידות המוסריות של בני הנעורים והבחורים בזמנו שונים מהותית מאלו של הוריו, בייחוד שהוא יותר עצמאי, ביקורתי, חרד לחרותו ודוחה סמכותיות בתוקף. אלא שהראייה קוק קרוב היה כבר בראשית דרכו להסתכלותו של הרנ"ק בעל "מורה נבוכי הזמן". הוא פרש את התמורה הרוחנית בנוער מתוך הדיאלקטיקה של הקדמה. בעייתו של הדור הצעיר בהתמודדותו עם המסורת היתה בעיניו בעיה רוחנית רעיונית במהותה. היא נבעה לדעתו דווקא מיתרונות מובהקים שיש לדור הצעיר על אבותיו ועל מחכיו החרדיים. הדור הצעיר מושפע מהישגים תרבותיים גבוהים של זמנו, בייחוד במדעים. הוא מושפע מרוחות הקדמה והחופש ומאידיאליזם חברתי נעלה. למרבה הצער, רוב מלמדי התורה החרדיים, השמרניים מאוד, עוד לא הבינו שעליהם להתמודד בצורה רוחנית נאותה עם האתגרים הללו ולהעלות את אופק ההבנה של הלימוד התורני לרמה שתענה על הציפיות הרוחניות המוצדקות כשלעצמן של בני הדור הצעיר. משום כך מחוללת הגישה הסמכותית של ההורים והמלמדים החרדיים את התגובה השירה של ההתקוממות והמאסה. אם כן ברור כי השקפותיו של האדמו"ר מפיאסעצנא, אף על פי שיש בהן בדיעבד קליטת השפעה חיובית של הישגים מודרניים בתחום החינוך, היתה חרדית מובהקת. לא הוא לא סבר סבור שהמרידה בסמכות התורה ומלמדיה נעוצה בדיאלקטיקה של ההתעלות ההיסטורית. אדרבא. ברור לו שלפני תהליך של ירידה רוחנית מובהקת, הן בדעת, הן בעומק והן במידות. יתר על כן: הראייה קוק קשר את השינוי שחל בנוער היהודי בהשפעת הרמה התרבותית הגבוהה של מרכזי התרבות האירופית. לא כן הרבי מפיאסעצנא. הוא אמנם קרא, כמסתבר, ספרות מחקר חינוכית וידע שמדובר בתופעה כללית בדור הזה. אולם את הגורמים לא חיפש השפעות חיצוניות, שהרי גם את התהליך בסביבה החיצונית צריך היה להסביר, ואם הגורם להם שם הוא תופעה מהותית, אימננטית, אין שום סיבה שנחפש אותה בחוץ ולא ננסה לאבחן אותה מבפנים, בהסתכלות מעמיקה בעצמנו.

כיוון שפיענוח החידה היסטורית נראה לו לאדמו"ר חיוני לתהליך החינוכי בשלב הרעיוני הגבוה הוא ראה צורך להקדים לספר "חובת האברכים" חיבור נרחב – ספר בפני עצמו – הנקרא בשם "מבוא שערים". מנקודת הראות הקבלית והפילוסופית זהו החיבור המקורי המעניין ביותר שנכתב ונדפס על ידו. הוא הציע בו למעשה הסתכלות היסטוריוסופית שלמה שיש בה הקבלה ועימות מרתקים הן למשנתו של רנ"ק מזה והן למשנתו של הראייה קוק מזה. העניין המשותף, המהווה בסיס להשוואה בין הרבי

מפיאסעצנא לבין רנ"ק והראייה קוק, הוא ההיסטוריוציזם הדיאלקטי שעל פיו מתפענח הסוד ההתפתחותי של תולדות עם ישראל מיציאת מצרים ועד לזמננו שהוא, כמסתבר, זמן ראשית הגאולה לפי ההבנה האחת, או שעת "חבלי המשח" לפי ההבנה המתנגדת לה. לפי ההשקפה ההיסטוריוציסטית יש להיסטוריה חוקיות פנימית המתבטאות בהתגברות השפע הרוחני מזה ובתיקון המציאות החומרית מזה. אולם ההבדלים שבין שני הוגי הדעות הראשונים, שהתייחסו בחיוב אל התקופה המודרנית, לבין האדמו"ר החרדי שהתייחס אליה כשלעצמה בשלילה גמורה, נעוצים בתשתיות התיאולוגיות העמוקות ביותר. ואמנם יש בכך כדי לעורר, אפילו כדי להפתיע, שהאדמו"ר החסידי הצעיר ידע להעמיד מול האידיאליזם הקאנטיאני וההגלייני שעל-פיהם פרשו הרנ"ק והראייה קוק מקורות קבליים, פילוסופיה אקסיסטנציאלית מודרנית עוד יותר שאותה פיתח מן הפאן-ארתאיזם החסידי המקורי המתמצה בשתי תורות ידועות "אין עוד מלבדו" ו"עבודה בגשמיות".

התפנית המחשבתית שביצע האדמו"ר התבטאה בקישור העיקבי בין שתי התורות הללו. קודם כל בקביעה שגם החומריות העכורה ביותר היא עצמות אלוהית ממש ולא באיתכסאי. תיקונה הוא על כן הגברתה וחיזוקה בעצמותה ממש. עיון מדוקדק בדברי האדמו"ר בסוגיה זו יביאנו אל המסקנה כי הוא אמנם טשטש ככל האפשר את ההבחנה של קבלת האר"י בין "עצמות" אור אינסוף ל"כלים". יש בחינת "עצמות" בכלים, ובחינת "כלים" בעצמות, והתוצאה היא, מכל מקום, שהתיקון איננו בחזקת טרנספורמציה של הוויה כלית מגושמת לרוחניות שכלית, אלא הגברתה של עצמות חלשה וסדוקה על-ידי חדירתה הקיומית של העצמות העליונה בעצמות שפחתה בתהליך הבריאה. מה שמע הדבר למעשה, במישור פעילות החיים הנפשית-קיומית של בני-אדם? הווי אומר: דחיקת המימד האינטלקטואלי וההתכוונותי הסמלי, שהוא כל כך מרכזי גם בקבלה הקלאסית, אך בייחוד אצל רנ"ק ואצל הראייה קוק, מפני פעילות החיים העצמית, החווייתית-האיכותית, בכל המישורים הקיומיים. בוודאי שאין האדמו"ר מבטל לחלוטין את ערכה של הפעילות המחשבתית הן כמימד איכותי גבוה של תהליך-חיים אנושי והן כאמצעי מכוון ומדריך לתיקון החיים, אולם ההכרה העיונית נעשתה צדדית בעיניו לעומת המכלול הנרחב של מישורי הקיום האנושי התובעים את ביטויים ואת תיקונם. מכל מקום התכלית איננה שלמות ידיעת האמת שהיא ממנה ובה דעת האדם את עצמו ודעת האדם את אלוהיו, אלא היא הוויית-חיים מלאה שהמימד הרפלקסיבי המאשר אותה איננו מחשבה דווקא, אלא הוא רגש מתפשט וגואה של העצמיות המאשרת את מלאותה בתוכה, שהוא-הוא רגש השמחה החסידית. זהו, כמובן, עניינה של "עבודה בגשמיות", עבודה המחזקת ומעלה את הקיום האנושי בכל מישורי פעילות החיים המיוחדים לו, על-ידי כך שהיא מחדירה נוכחות אלוהית עליונה בספירת החיים הארצית.

זוהי התשתית, ועל יסודה יכול היה האדמו"ר לחזור ולהתמודד עם הפרדוקס שנתגלה במציאות הרוחנית-דתית של עם ישראל בזמנו מנקודת הראות החרדית: תהליך שיש לפרשו בעצם כהתעלות הדרגתית לקראת הגאולה אבל הוא מתגלה דווקא להיפך, כהתהליך של ירידה עד לשפל התהום ממש. סוף יבוא